

David Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum. Die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953*, Beiträge zur Geschichte Osteuropas, Band 40 (Köln, Wien: Böhlau, 2007), 535 lk. ISBN 9783412067069.

Eesti maaelu allasurumine küüditamistega ning kolhooside loomisega on löik Nõukogude Liidu ajaloos, millest on Eestis juba päris palju kirjutatud. David Feesti sulest on nüüd selle kohta ilmunud ka esimene ulatuslik ja rahvusvaheliselt kättesaadav analüüs. Raamat hõlmab ajavahemikku 1944–1953 ning käsitleb mitut suuremahulist teemat: ühiskonna ja kommunistliku partei organiseerimist, põllumajanduslikku tootmist, 1945. aasta maareformi, kollektiviseerimist, repressioone kuni 1949. aasta märtsiküüditamiseni ning 1950. aasta parteipuhastust. Laia haarde eesmärgiks on näidata, kuidas majanduslike ja poliitiliste tegurite koosmõjul maaelu ümber kujundati.

Raamat, mille aluseks on autori doktoriväitekirj, tugineb suurelt osalt eestikeelsele kirjandusele, osalt 1966–1976 avaldatud kandidaaditöödele ja dokumendikogumikele, osalt murranguaja avalikule diskussioonile kollektiviseerimise ja küüditamiste üle; ja seda kirjandust on väga intensiivselt tarvitatud. Uuem, iseseisvusaja kirjandus on vähem esindatud, näiteks pole kasutatud Aigi Rahi-Tamme ja Mart Laari hilisemaid töid. Samuti on lisatud uut arhiivimaterjali, aga väiksemas ulatuses. Seega võivad eestlastest spetsialistid leida raamatust juba palju teadaolevat, samas väljaspool Eestit on see kõik uudne. Autor läheneb varasemale kirjandusele suure usaldusega, mis aga tundubki olevat õigustatud – kuigi osa töid on ilmunud nõukogude tsensuuri all, on need siiski kirjutatud nii avameelselt, kui olukord lubas, sest sooviks ei olnud anda juhtunust väära pilti.

Teose probleemipüstitust võib pidada oluliseks: Feest soovib uurida, kuidas Moskvast tulnud käsud ühest küljest ning kohalikud arusaamad ja nende käskude täitmine teisest küljest koos poliitikat vormisid. Sel eesmärgil uurib ta kaadrite kujunemist ja ideoloogilist mõtlemist nii ENSV kui ka maakondade, valdade ja külade tasemel.

ENSV tasemel uurib ta eriti Nikolai Karotamme ja Arnold Veimeri valitsuse eripära: kuidas see mahtus Nõukogude Liidu üldpilti ning mil määral erines oodatust. See on ka üks teose viljakamaid osi. Feest väidab, et Karotamme pehmem joon, mida parteipuhastusel kritiseeriti, ei olnud Eesti eripära, vaid järgis pigem NLKP Keskkomitee ühe fraktsiooni poliitikat, mis küll aga 1947. aastal Stalini poolehoidu kaotas. Seega ei olnud ENSV valitsus NLKP-ga vastuolus, vaid valis lihtsalt vale poole. Samas leiab Feest, et Karotamme valitsusel oli teatud eripära, mis avaldus

aga mitte järeleandmises, vaid pigem ratsionaalsuses. Valitsejad soovisid leida ideoloogiale analüütilist osa, defineerida kulakuid ja väikepõllumehi objektiivselt, mis aga ebaõnnestus. Kulakutevastases kampaanias sooviti vägivalda tarvitada mõõdukalt ja kontrollitult, mis samuti ebaõnnestus.

Maakondade ja valdade kaadreid puudutavas osas uurib Feest, kuidas ideoloogiast aru saadi, kuidas seda rakendati ning mil määral oli neil omavolilist tegutsemisruumi. Kommunistlik ideoloogia ja selle põhimõisted ei võimaldanud kohalikel kaadritel Eesti maaelu tõlgendada, sest mõisted lihtsalt ei peegeldanud tegelikku elu. Näiteks postuleeritud ideoloogiline vastuolu ühelt poolt kulakute ning teiselt poolt uusmaasaajate ja sulaste vahel ei leidnud Eesti külades mingit kinnitust. Loosungid ja mõisted olid keelelised valemid, mida tarvitati pigem oma poliitika legitimeerimiseks ja omakasuks. Eestis oli käepärast ka Eesti Vabariigi ajast pärit alternatiivne maailmatõlgendus ning uus ideoloogia ei suutnud seda välja suruda. Sellepärast jäigi kommunistlik ideoloogia pealiskaudseks ja väheveenvaks. Seega Feest sisuliselt kinnitab varasemat uurimisseisu, seda küll teistmoodi sõnastades.

Kirjeldus kaadrite formeerimisest ja organisatsioonist on väga kasulik ning üksikasjalik. Üldpilt sarnaneb sellega, mida ajaloolased on kohalikes uurimustes leidnud teiste Nõukogude Liidu osade kohta: nimelt, et kaadrit oli vähe, see oli halvasti ette valmistatud ning neile antud ülesanded ületasid täielikult nende võimeid. Ideoloogia ja argielu vahel valitses kuristik. Need peatükid näitavad ka, kuivõrd olulist osa mängisid Eesti laskurkorpuse mehed pärast demobiliseerimist. Kui laskurkorpuse mehed filtreerimislaagritest saabusid, vahetati valdade täitevkomiteed ja partorgid sageli nende täielikult ilma kogemusteta meeste vastu välja.

Kaadrite rahvus leiab eraldi käsitlemist. Feest rõhutab, et laias laastus järgiti Eestis pärast vallutamist ametlikku rahvuspoliitikat, nn *korenizacija*'t, mille alusel siiski kaitsti väikerahva keelt ja haridust ning rakendati juhtivatele kohtadele enamasti kohaliku rahvuse esindajaid. Nii oli eestlaste osakaal EKP juhtivatel kohtadel kõrgem kui nende osakaal partei liikmeskonnas. Venelasi oli vähe ka rahvakomissaride ja ministrite seas, näiteks oli aastatel 1940–1947 valitsuses 74 protsenti eestlasi, 15 protsenti Venemaalt tulnud eestlasi ja 11 protsenti venelasi (lk 58). Ka pärast puhastust eelistati venelastele Venemaa eestlasi. Feest arvab aga, et seda ei tuleks lugeda Karotamme ja Veimeri saavutuseks, vaid see tulenes lihtsalt üldisest Stalini-aegsest rahvuspoliitikast.

Raamatu ajaperspektiiv tundub päris pikk, eriti kui ka uuritud aspekte on väga palju. Seetõttu jääb tekst mõnes kohas võrdlemisi lühikeseks ning

mõnikord peaaegu et pealiskaudseks. Siiski on pikk ajaperspektiiv hea selles mõttes, et repressioone ja küüditamisi ei kirjeldata kui välku selgest taevast, vaid kui üht osa pikaajalisest strateegiast, mis küll ei olnud väga sihikindel ja üksmeelne, aga milles siiski ei puudunud omapärane loogika. Kuigi küüditamisteni jõudmise kirjeldus ei sisalda palju uudset materjali, on tõlgendus siiski uudne. Feest väidab veenvalt, et kohalikul kaadril oli teatud tegutsemisvabadus. Nõukogude vägivalda eripärast on viimastel aastatel üha rohkem kirjutatud. Ka käesolev töö demonstreerib avarat mänguruumi kõrgemalt poolt tulnud emotsionaalsete, aga uduste käskude ning nende kohaliku tõlgendamise ja elluviimise vahel. Otsene vastutus lükati seega kohaliku kaadri peale – nende ülesandeks oli valida, keda kulakuks kuulutada, ning kulakute peresid majanduslikult ja poliitiliselt karistada. Selle protsessi käigus jagati riigi vägivaldmonopol eraisikutele välja – vägivaldast võtsid osa mitte üksnes miilits ja NKVD, vaid ka täitevkomiteede ja külanõukogude liikmed, rääkimata nn aktivist. See ongi kommunistlike repressioonide omapära, mille kohta annab uusi teadmisi ka Feest.

Kokkuvõttes kombineerib David Feest täpseid teadmisi Eesti lähiajalooost kõrgel rahvusvahelise tasemel oleva teoreetilise kirjandusega Nõukogude Liidu kohta. Sellega muudab ta nii mõnegi probleemi perspektiivi. Karotamme valitsuse käitumine saab uue ja usaldusväärse tõlgenduse. Rahvusprobleemile heidab Feest erapooletu pilgu ning näeb midagi muud kui eesti ajalootõlgenduses ülekaalus olevat venestamisprotsessi ideed. Lõpuks tõstatab ta ka küsimuse kohalike inimeste osalemise kohta repressioonides, ilma et võtaks sellega vastutuse Moskva ja NLKP Keskkomitee õlgadelt. Ilma käskudeta poleks midagi taolist muidugi juhtunud, aga vägivalda läbiviimisel osalesid kohalikud inimesed, kellel oli ka teatud tegutsemisvabadus.

Samas tekitab varasemale eestikeelsele ajalookirjandusele tuginemine ka probleeme. Üks neist on see, et eelnev uurimisesis määrab kindlaks uurija silmapiiri. Poliitika on defineeritud täielikult kui Eesti ja Nõukogude Liidu vaheline vahekord, ent kui vaadata allikmaterjali, kerkib sealt kohe esile teisi tegelasi. Nõukogude organid ei olnud vaenulikud ainult eestluse kui sellise vastu, vaid selle taga nähti pahatihti endist Saksa valdajat ning laialt olid levinud süüdistused sakslastega koostöö tegemises ja Saksa sõjaväes osalemises. See aspekt puudub aga peaaegu täielikult nii varasemas kirjanduses kui ka käesolevas raamatus. Probleemiasetus on piiritletud põhiliselt Eesti ja Nõukogude Liidu vastuoluga, arvestamata laiemat tausta. Feest tõstab küll esile külma sõja ja vastuolud rahvusvahe-

lises kommunismis, eriti Jugoslaavia küsimuse, aga kättemaks sõjaaegsete kannatuste eest jääb tagaplaanile, ehkki vähemalt igapäevases diskursuses mängis see tähtsat osa.

Kohalike kaardrite kirjeldus on huvipakkuv, aga lõppkokkuvõttes annab see analüüs siiski vähe konkreetset juurde. Veel väiksemat osa mängivad põllumajandustootmise kohta käivad faktiderohked peatükid. Tervikuna on David Feesti raamat aga väga põhjalik ja annab hea pildi Eesti maaühiskonnast sel perioodil; seda eriti laiale rahvusvahelisele publikule, kes eesti keeles ei loe. Võiks arvata, et pisut kitsam ja sügavam uurimus oleks olnud veelgi parem. Analüüs Eesti juhtivatest ringkondadest, nende tegutsemisest ja lõpust 1950. aasta parteipuhastusel on uudne, huvitav ja sügava taustaga. Arutelu vägivalda iseloomust ja ideoloogia rakendamisest ei ole küll päris ainulaadne, kuid kindlasti rahvusvaheliselt ajakohane ning kõrgel tasemel. David Feest on kirjutanud väga sisuka ja huvitava töö, mille abil nii saksa kui ka ülejäänud maailma teadlased saavad tutvuda Eesti ajaloo ühe valusaima etapiga.

ANU MAI KÖLL